

พิธีไหว้ครูและการสืบทอดผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ในรูปแบบพิธีหลวง¹

received 5 MAR 2021 revised 9 JAN 2023 accepted 23 JAN 2023

ประวิทย์ ฤทธิบุลย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สาขาวิชานาฏศิลป์ไทยศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

มาโนช บุญทองเล็ก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

สาขาวิชานาฏศิลป์ไทยศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ ผู้เขียนนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของพิธีไหว้ครู รวมไปถึงการสืบทอดผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ซึ่งการศึกษาศาสตร์ทุกแขนงวิชา ครูบาอาจารย์จะเป็นผู้คอยอบรมสั่งสอนให้ความรู้แก่ศิษย์จากรุ่นต่อรุ่น จึงเกิดเป็นธรรมเนียมนิยมของการแสดงความเคารพต่อผู้มีพระคุณอันก่อให้เกิดเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีการไหว้ครูขึ้น นับได้ว่าเป็นประเพณีและพิธีชั้นสูงที่มีมาตั้งแต่โบราณ โดยมีหลักฐานปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและได้รับการสืบทอดกันมา เป็นเพราะพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณสืบสายใยจากองค์พระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงอุปถัมภ์ตลอดมาอย่างต่อเนื่องทุกยุคทุกสมัย โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ความสำคัญของประเพณีการไหว้ครูโขน-ละคร ลำดับขั้นตอนการสืบทอดผู้อ่านโองการ คุณสมบัติผู้อ่านโองการ การกำหนดเวลา สถานที่ การเตรียมความพร้อม การจัดตั้งวงศิระชะ เครื่องสังเวท และเครื่องพิธีในพิธีไหว้ครู ครอบครูโขน-ละคร ซึ่งในการแสดงนาฏศิลป์ไทยโขน-ละครแบบราชสำนักได้ยึดถือประเพณีไหว้ครูและพิธีครอบครูโขน-ละครปฏิบัติสืบทอดกันตลอดมา จะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้ยังมีการสืบทอดต่อมิได้สูญหายโดยยังมีผู้ที่ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบครู และมีการสืบทอดในการเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบครูต่อ ซึ่งเป็นผู้ได้รับการเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี และมีคุณสมบัติพร้อมทุกประการ

คำสำคัญ: พิธีไหว้ครูโขน-ละคร, ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร, การสืบทอดผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร, พิธีไหว้ครูแบบพิธีหลวง

¹บทความวิชาการนี้เรียบเรียงจากการจัดองค์ความรู้และถอดบทเรียนจากโครงการไหว้ครูนาฏศิลป์-ดนตรี คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี โดยนายสมบัติ แก้วสุจริต เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูโขน-ละคร

Teacher's day observation (Phithi Wai Khru) and the Inheritance of Wai Khru Khon-Lakorn Leader according to the Royal Rite

Pravit Rittibul

Assistant professor,
Program in Thai Classical Dance Education,
Faculty of Fine and Applied Arts,
Rajamangala University of Technology Thanyaburi

Manoch Boontonglek

Assistant professor, PhD.
Program in Thai Classical Dance Education,
Faculty of Fine and Applied Arts,
Rajamangala University of Technology Thanyaburi

Abstract

This academic article was to present the importance and value of the Teacher's day observation (Wai Khru ceremony) including the inheritance of Wai Khru Khon-Lakorn leader. In every field of education, teachers and lecturers were the ones who taught and nurtured the students from generation to generation, so that, the praiseworthy tradition called "Phithi Wai Khru" (Teacher's day observation) was created to express the respect to the honorable teachers. Phi Thi Wai Khru was considered as the noble ancient tradition because its evidence had been first discovered at the beginning of Ratanakosin era and the tradition had been inherited last long under the great supports by the royal grace and merit of the Kings. This article also presented about the importance of the Teacher's day observation of Khon-Lakorn, procedures, the inheritance of Wai Khru leader, the qualification of Wai Khru leader, time schedule, place, preparation, setting up the Khon masks, oblations and the offerings in Wai Khru-Khrop Khru Khon-Lakorn ceremony. As we can see, the Thai Dance performance in Khon-Lakorn for royal palace had strictly included the Wai Khru tradition and Khrop Khru Khon-Lakorn ceremony at all time. At present, the tradition was continued and the inheritance of Wai Khru leader to be the one who conducted the Wai Khru-Khrop Khru ceremony was still carried out with the strict selection and best qualifications.

Keywords: Teacher's day observation of Khon-Lakorn, Wai Khru leader of Khon-Lakorn, Inheritance Wai Khru leader of Khon-Lakorn, Teacher's day observation according to the royal rite

1. บทนำ

โขน-ละคร เป็นนาฏกรรมของไทยที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ กระบวนการแสดงที่เป็นท่าเต้น ท่ารำ ล้วนเป็นศิลปะที่ประณีตวิจิตร ต้องใช้เวลาฝึกหัดอย่างซ้ำของจึงจะสามารถแสดงได้ดี ทั้งนี้เป็นการสั่งสมประสบการณ์ความสามารถทำให้เกิดความเชี่ยวชาญในการแสดง ซึ่งในการศึกษาศิลปศาสตร์ทุกแขนงวิชาครูบาอาจารย์จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนให้ความรู้แก่ศิษย์จากรุ่นต่อรุ่น จึงเกิดเป็นธรรมเนียมปฏิบัตินิยมของการแสดงความเคารพคารวะต่อผู้มีพระคุณอันก่อให้เกิดเป็นขนบประเพณีพิธีการไหว้ครูขึ้น การไหว้ครูโขน-ละครเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน แต่ในแวดวงศิลปินและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการแสดงโขน-ละคร มีความเชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะระบบความเชื่อนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเชื่อนานาฏยศาสตร์วิชาแห่งการพ้อนรำมีกำเนิดมาจากเทพเจ้าและได้ถ่ายทอดลงมาสู่โลกมนุษย์ (Diskasem 2003, 2) ซึ่งในการแสดงนาฏกรรมโขน-ละครในแบบราชสำนักได้ยึดถือประเพณีพิธีไหว้ครูและพิธีครอบครู อีกทั้งการไหว้ครูโขน-ละครเป็นจารีตประเพณีที่นาฏศิลปินหรือผู้ที่ศึกษาในศิลปะแขนงนี้ทุกคนจะต้องยึดถือปฏิบัติเป็นประจำอย่างน้อยปีละครั้ง และเชื่อกันว่าจะก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตัว มีแต่ประโยชน์ ผู้ที่ได้ทำการไหว้ครูอยู่โดยสม่ำเสมอ มักก่อให้เกิดแต่ความเจริญรุ่งเรือง และยังเป็นการขอขมาต่อครูบาอาจารย์หากมีการประพฤติดิจจากแนวทางที่ครูทั้งหลายได้วางแบบอย่างไว้ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือด้วยความตั้งใจก็ตาม จึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่ต้องยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจวบจนปัจจุบัน โดยมีปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งหลักฐานการประกอบพิธีไหว้ครูที่ปรากฏเป็นรูปแบบเอกสารในปัจจุบันนี้มีอยู่น้อยมาก (Yupho 1973, 304)

2. การไหว้ครู

การไหว้ครู ถือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณซึ่งท่านบรมครูได้ตั้งเป็นตำราไว้ให้คนรุ่นหลัง ได้ถือปฏิบัติ เพราะการจะเริ่มทำการศึกษอะไรก็ตามก็ต้องทำการเคารพบูชาเพื่อให้เกิดความเจริญแก่ตนเองและคนไทยเราก็มั่นมั่นในความกตัญญูแก่ผู้ที่ต่อผู้มีอุปการคุณแก่ตนรองจากบิดามารดาก็คือครูบาอาจารย์ ถึงแม้ว่าครูจะล่วงลับไปแล้วก็ตาม ความเคารพนับถือก็ยังไม่เสื่อมคลาย จึงมีการเช่นสรวงทำพิธีบูชาครู เช่นเดียวกับบูชาเทวดา ซึ่งนอกจากเป็นเครื่องแสดงความจงรักภักดี สรรเสริญคุณของครู ขอศีลขอพรแล้วยังเป็นการขอขมาโทษ ที่ได้ประมาทไปโดยเจตนาหรือมิได้เจตนา และยังเป็นการสมานความสามัคคีกันระหว่างศิษย์ ปลูกฝังความเชื่อมั่นภูมิความรู้และความสามารถของตนเอง (Boonyachai 1997, 2-3)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ท่านได้ประทานอรรถาธิบายไว้ในลายพระหัตถ์ถึงหม่อมเจ้าหญิงพัฒนายุติศกุลว่า

“.....คำที่เรียกว่าไหว้ครูนั้น ควรจะเป็นว่าศิษย์ไหว้ครูผู้สอนวิชาให้แก่ตน แต่โดยที่มีเครื่องแต่งตัวโขนละครคอนเครื่องเป่าพาทย์มาตั้งในการไหว้ครูให้เคารพด้วย จึงพาให้เข้าใจว่าไหว้ผีที่สิงอยู่ในเครื่องโขน-ละคร และเครื่องเป่าพาทย์เหล่านั้นจะเป็นผีอะไรก็ไม่ทราบทำให้พวกครูเดือร่อนเห็นว่าเลวไป จึงคิดหาเทวดาเข้ามาปรับให้เป็นผีฟ้าจะได้มีศักดิ์โดยสมควร ก็ได้หาคนธรรม์มาตามประสาที่มีความรู้สิ้นแต่ทางข้างอินเดียถือว่าคนธรรม์กับอัปสรนั้น

เป็นเทวดาชั้นต่ำ เป็นบ่าวเทวดาจะถือเอาคนธรรมดาเป็นครูนั้นเห็นว่ารู้สึกจะเลวไป จึงเติมคำว่า “ประ” เข้าข้างหน้าเป็น “ประคนธรรมดา” หมายความว่าคนธรรมดาเป็นผู้ใหญ่แล้วยังเอา “พระ” หนุนขึ้นเป็นพระประคนธรรมดา ให้ฟังครีมีรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น ที่ว่าเป็นครูตะโพนนั่น เป็นของเปรียบด้วยตะโพนนับเป็นเครื่องให้จิ้งหะ เป็นเครื่องบังคับการร้องรำ ทำเพลงทุกอย่างเหมือนเป็นนายหรือเป็นครู จึงยกให้พระประคนธรรมดาเป็นครูตะโพน.....” (Soontranon 2017, 144)

ภาพที่ 1 พิธีไหว้ครู-ครอบครุณาฏศิลป์

(source: Rittibul 2020, 226)

3. ความสำคัญในการไหว้ครู

3.1 ได้มีโอกาสร่วมกันทำบุญเลี้ยงพระอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ และครูอาจารย์ที่ล่วงลับไปแล้ว

3.2 เป็นการอบรมจรรยาให้ศิษย์มีความเคารพมั่นอยู่ในครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา ศิษย์ผู้ที่เข้าพิธีไหว้ครูแล้วจะไม่ทรยศต่อครูของตนไม่ว่าต่อหน้าและลับหลัง เพราะเข้าใจว่าถ้าไปทำสิ่งที่ไม่ดีลับหลังแล้วแม้ครูมนุษย์จะไม่รู้ ครูเทวดาท่านก็ตั้งรู้

3.3 เปิดโอกาสให้ศิษย์ทั้งหลายได้มาร่วมสังสรรค์กัน อันจะก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ

3.4 เป็นการปลูกฝังให้ศิษย์มีความเชื่อมั่นในวิชาความรู้ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทให้

3.5 เป็นการอภัยโทษให้กันระหว่างครูกับศิษย์ ไม่ว่าศิษย์จะทำให้ครูผิดพ้องหมองใจอย่างไรก็ตาม เมื่อศิษย์มาเข้าพิธีไหว้ครูแล้ว ก็เป็นอันยกโทษให้กันหมดสิ้น และตั้งหน้าตั้งตาทำแต่ความดีต่อไปใหม่อีก จึงเป็นพิธีแสดงความเคารพรักอย่างลึกซึ้งระหว่างครูกับศิษย์

4. ประเพณีการไหว้ครูโยน-ละคร

ประเพณีการไหว้ครูสายพิธิหลวงได้มีมาแต่โบราณ เริ่มมีการจัดบันทึกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โดยมีครูเกษเป็นตัวแทนพระรามเป็นข้าหลวงเดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เป็นครูครอบโยน-ละคร ต่อมาผู้ที่ปรากฏมีชื่อเสียงที่ได้เป็นประธานผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ครอบครูโยน-ละคร คือ

1. พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)
2. พระยาสุนทรเทพระบำ (เปลี่ยน สุนทรนัญ)
3. หลวงวิลาศวงงาม (หระ อิศรนัญ)

ต่อมาได้มีการประเพณีปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของจารีตพิธีกรรมการไหว้ครูนาฏศิลป์โยน-ละคร ว่าเป็นเรื่องสำคัญที่นาฏศิลป์และผู้ศึกษาในวงการนาฏศิลป์ทุกคนนั้นเคารพนับถือ อีกทั้งยังมีความเชื่ออีกว่าเป็นพิธีกรรมที่ทรงคุณค่า มีความศักดิ์สิทธิ์โดยนาฏศิลป์และผู้ศึกษาในวงการนาฏศิลป์ทุกคนจะต้องผ่านขั้นตอนพิธีกรรมนี้ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรจัดพิธีไหว้ครูและครอบครูนาฏศิลป์ให้กับผู้แสดงบัลเลต์ เรื่องมโนห์รา เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2504 โดยพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นประธานในการประกอบพิธี ณ เรือนเขียว ภายในโรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากรในขณะนั้น โดยมีหลวงวิลาศวงงาม (หระ อิศรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธี นับเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ที่มีการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูนาฏศิลป์ไทยต่อเบื้องพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับเป็นพระมหากุณาธิคุณต่อวงการนาฏศิลป์ไทย นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร มหาวชิราลงกรณวรราชภักดี สิริกิจการิณีพิริยพัฒน์ รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี (พระอิสริยยศทั้งสองพระองค์ในปัจจุบัน) ซึ่งทรงศึกษาวิชานาฏศิลป์ในโรงเรียนจิตรลดาขณะนั้นเข้าร่วมพิธีและรับการครอบนาฏศิลป์ไทยในพิธีไหว้ครูและครอบครูโยน-ละคร ณ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ภายในโรงเรียนนาฏศิลป์ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2508 ซึ่งนายอาคม สายาคม เป็นผู้ประกอบพิธีและถวายการครอบ

ต่อมาใน พ.ศ. 2526 นายอาคม สายาคม ซึ่งได้รับมอบเป็นประธานผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร ได้ถึงแก่อนิจกรรมโดยกะทันหัน ยังมิได้มอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่ศิษย์ท่านใด พิธีกรรมที่สืบสายมาจากพระยานัฏกานูรักษ์จึงสิ้นสุดลง กรมศิลปากรตกอยู่ในภาวะขาดประธานผู้ประกอบพิธี จึงได้เชิญหม่อมราชวงศ์จรรุญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ มาเป็นประธานผู้ประกอบพิธีแทน (ท่านเป็นผู้ประกอบพิธีนอกราชการ ซึ่งได้รับมอบกรรมสิทธิ์จากหลวงวิลาศวงงาม และเป็นท่านเดียวที่ยังมีชีวิตอยู่ในขณะนั้น) ด้วยหม่อมราชวงศ์จรรุญสวัสดิ์ มิได้เป็นข้าราชการกรมศิลปากรโดยตรง กรมศิลปากรจึงกราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

เพื่อขอพระราชทานประธานผู้ประกอบพิธีและได้ผนวการขอพระราชทานถ่ายทอดทำรำน้าพาทย์
องค์พระพิราฟไปพร้อมกันด้วย ซึ่งใน พ.ศ. 2527 มีผู้ที่ได้รับพระราชทานครอบให้เป็นประธานประกอบพิธีไหว้
ครู-ครอบครู จำนวน 5 คน คือ 1. นายธีรยุทธ ยวงศรี 2. นายธงชัย โภชยามย์ 3. นายทองสุข ทองหลิม
4. นายอุดม อังสุธร 5. นายสมบัติ แก้วสุจริต

ภาพที่ 2 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9)
พระราชทานครอบครูผู้เป็นประธานในพิธีไหว้ครูโชน-ละคร
(source: Soontranon 2013, 184)

5. ลำดับขั้นตอนพิธีไหว้ครู-ครอบครูโชน-ละคร

การไหว้ครู-ครอบครูนาฏศิลป์ไทยเป็นจารีตประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติและเชื่อกันว่าจะก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล
 อีกทั้งยังเป็นการขอขมาต่อครูบาอาจารย์ จึงต้องมีลำดับขั้นตอนที่เป็นพิธีที่สำคัญ โดยแบ่งออกเป็น 3 ภาค ดังนี้

5.1 ภาคพิธีสงฆ์

- วันก่อนประกอบพิธีไหว้ครู พระสงฆ์สวดพระพุทธรมณต์ในเวลาบ่าย (สวดมนต์เย็น) แล้วประพรมน้ำพุทธรมณต์
อนุโมทนา เป็นการเสร็จสิ้นพิธีวันแรก
- วันประกอบพิธีไหว้ครู พิธีสงฆ์จะทำในวันที่ประกอบพิธีไหว้ครู กล่าวคือ ในตอนเช้าพระสงฆ์เจริญพระพุทธรมณต์
ฉันทตอาหาร แล้วประพรมน้ำพุทธรมณต์ อนุโมทนา เป็นการเสร็จสิ้นพิธี

ภาพที่ 3 ภาคพิธีสงฆ์

(source: Rittibul 2020, 230)

5.2 ภาคพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีไหว้ครู เป็นลักษณะพิธีที่กระทำกันในตอนช่วงเช้าของวันประกอบพิธี (นิยมเป็นวันพฤหัสบดี) หลังจากถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ ที่มาสวดมนต์เย็นเมื่อวันก่อนแล้ว (วันพุธ) จึงเริ่มไปประกอบพิธีไหว้ครู อันเป็นลำดับขั้นตอนสำคัญ ๆ ดังนี้

5.2.1 การบูชาพระรัตนตรัย เป็นพิธีการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนในการเริ่มมงคลพิธีไหว้ครู-ครอบครูนาฏศิลป์ มีลำดับขั้นตอนดังนี้

- ก่อนเริ่มพิธีกรรม มักนิยมให้ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูป เคาะพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และธงชาติ ที่จัดวางไว้ทางด้านขวา ของแท่นประกอบพิธีบูชาไหว้ครูโขน-ละคร ในชั้นนี้ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์สาธการ

ภาพที่ 4 ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชา

(source: Rittibul 2020, 231)

- ประธานผู้ประกอบพิธีถือสังข์รำเพลงหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า บนผ้าขาวที่ปูลาดเข้าสู่พิธี

ภาพที่ 5 ผู้ประกอบพิธีถือสังข์รำเพลงหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า
(source: Rittibul 2020, 231)

- ประธานในพิธีจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน และธูปบูชาครูในพิธี (เป่าพาทย์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์)

ภาพที่ 6 ประธานในพิธีจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน และธูปบูชาครู
(source: Rittibul 2020, 232)

- ประธานผู้ประกอบพิธีถวายขันกำนลครู แล้วสวดบทสรรเสริญพระพุทธรุคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ (บูชาพระรัตนตรัย) และบทชุมนุมเทวดา
- ประธานผู้ประกอบพิธีทำน้ำมนต์ธรรมิสาร เชื่อกันว่าไว้สำหรับป้องกันเสนียดจัญไร ขจัดอุปัทวันตราย และอ่านโอองการชุมนุมครู (เป่าพาทย์บรรเลงเพลงโหมโรง)

ภาพที่ 7 ประธานผู้ประกอบพิธีทำน้มนตรัธรรมนิสาร

(source: Rittibul 2020, 232)

5.2.2. การบูชาครู เป็นการอันเชิญครูมาสถิตในมณฑลพิธี เพื่อกล่าวคำบูชาสรรเสริญและถวาย เครื่องสังเวย บวงสรวงแต่ครู การบูชาครูประกอบไปด้วย 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นแรก บูชาเทพทางด้านนาฏศิลป์ เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพิฆเนศ พระอินทร์ และเทพอื่น ๆ มีลำดับดังนี้

- ประธานผู้ประกอบพิธีจุดธูปบูชา นำกล่าวโองการแล้วให้ศิษย์กล่าวตาม และให้บรรดาศิษย์บูชาครูด้วยดอกไม้ธูปเทียน

- ประธานผู้ประกอบพิธีอ่านโองการบูชาเทพเจ้าทางด้านนาฏศิลป์ สลับกับการเรียกเพลงหน้าพาทย์ (สาธุการ กลอง ตระเขิญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ และกลม)

ขั้นที่สอง บูชาดุริยเทพที่สำคัญ คือ พระพรคนธรรพ (พระโคนทับ) บูชาครูปัทยายต่าง ๆ มีดังนี้

- ประธานผู้ประกอบพิธีนำกล่าวโองการบูชาครูเทพ แล้วให้ศิษย์กล่าวตาม

- ประธานผู้ประกอบพิธีอ่านโองการบูชาเทพเจ้า สลับกับการเรียกเพลงหน้าพาทย์ (ตระพระพรคนธรรพ เหาะ เพลงช้า เพลงเร็ว ไล่ กราวนอก รุกข์ รัน เสมอข้ามสมุทร บาทสกุณี ดำเนินพราหมณ์ กราวโน เสมอมาร และ เสมอผี)

ขั้นที่สาม บูชาครูพระพิราพ ครูผู้สูงสุดทั้งฝ่ายนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ โดยเชื่อกันว่าพระองค์นั้นเป็นภาคหนึ่งของพระอิศวร มีดังนี้

- ประธานผู้ประกอบพิธีจุดธูปบูชาหน้ากล่าวโองการบูชาครูพระพิราพให้ศิษย์กล่าวตาม
 - ประธานผู้ประกอบพิธีอ่านโองการบูชาเทพเจ้า เรียกเพลงหน้าพาทย์พระพิราพเต็มองค์และตระสันนิบาต
- ชั้นที่สี่ สร้างน้ำพระเทวกรรม (เทวรูปที่สมมติเป็นตัวแทนของครูทั้งหมด) ประธานผู้ประกอบพิธี สร้างน้ำพระเทวกรรม (ถวายเครื่องหอมจุมเจิม) แล้วเชิญศิษย์ แยกสำคัญมาร่วมสร้างน้ำและจุมเจิม จากนั้นผู้ประกอบพิธีนำน้ำสร้างเทวรูปไปใส่รวมในน้ำมนตร์ที่เสกไว้ (ปีพาทย์บรรเลงเพลงลงสร้างแล้วบรรเลงเพลงเสมอเข้าที่)

ภาพที่ 8 ประธานผู้ประกอบพิธีสร้างน้ำพระเทวกรรม
(source: Rittibul 2020, 234)

ภาพที่ 9 ประธานผู้ประกอบพิธีถวายเครื่องหอมจุมเจิม
(source: Rittibul 2020, 234)

ภาพที่ 10 บรรดาลูกศิษย์ร่วมสรงน้ำและจุมเจิม
(source: Rittibul 2020, 235)

ขั้นที่ห้า ถวายเครื่องสังเวย ครูและศิษย์ยกเครื่องสังเวยรำถวาย แล้ววางเครื่องสังเวยหันหน้าเข้าที่บูชา มีดังนี้

- ประธานผู้ประกอบพิธีนำรำถวายเครื่องสังเวย (ปีพาทย์บรรเลงเพลงเชิด) นำกล่าวโองการถวายเครื่องสังเวย แล้วให้ศิษย์กล่าวตาม (จบแล้วปีพาทย์บรรเลงเพลงนั่งกิน เช่นเหล้า ตระเทวาประสิทธิ์)

ภาพที่ 11 ครูและศิษย์ยกเครื่องสังเวยรำถวาย
(source: Rittibul 2020, 235)

5.3 ภาคพิธีครอบ

พิธีครอบ โขน-ละคร เป็นขั้นตอนพิธีกรรมที่ดำเนินติดต่อกันจากพิธีไหว้ครู การครอบผู้ประกอบพิธีจะนำศีรษะหรือหัวโขนสำคัญ ครอบลงบนศีรษะศิษย์เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายว่าเป็นการยอมรับให้เข้าสู่ภาวะศิลปิน และเป็นการอนุญาต เช่น การเรียนหน้าพาทย์สำคัญ ส่วนการอนุญาตให้ไปเป็นครูสอนผู้อื่นได้ เรียกว่า รั้มอบ พิธีครอบ-รั้มอบ เริ่มด้วยผู้ประกอบพิธี สมมติตนเป็นพระภคตฤๅเข้าสู่มณฑลพิธีเพื่อประกอบพิธีครอบ และรั้มอบ มีดังนี้

- ประธานผู้ประกอบพิธี เชิญศีรษะครูที่จะใช้ในการครอบมาเบิกเนตร (พระภคตฤๅ พระพิราพ และเทริดโนรา) โดยศีรษะครูทั้ง 3 มีความหมาย คือ 1) พระภคตฤๅ เป็นครูท่านแรกที่จดจำท่ารำของพระอิศวร ลงมาถ่ายทอดให้มนุษย์โลกและเป็นผู้รจนาดารานาฏยศาสตร์ 2) พระพิราพ เป็นปางหนึ่งของพระอิศวร ผู้ซึ่งให้กำเนิดการฟ้อนรำ และ 3) เทริด เป็นสัญลักษณ์ของละครแบบแรก คือ ละครโนรา

- ประธานผู้ประกอบพิธี เชิญศีรษะพระภคตฤๅมาสวม ถือไม้เท้ารำหน้าพาทย์เสมอเถรบนผ้าขาวที่ปูลาดรำ เข้าสู่มณฑลพิธีจบแล้วกล่าวถามความพร้อมการมาประชุมรวมกันครั้งนี้ เมื่อศิษย์ตอบรับจึงอวยชัยให้พร

ภาพที่ 12 ประธานผู้ประกอบพิธีสวมศีรษะฤๅ ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอเถร
(source: Rittibul 2020, 236)

- ประธานผู้ประกอบพิธีเริ่มทำพิธีครอบ-รับมอบให้กับศิษย์ (เป็พาทย์บรรเลงเพลงมหาชัย)

ภาพที่ 13 ประธานผู้ประกอบพิธีทำพิธีครอบให้กับศิษย์
(source: Rittibul 2020, 237)

ภาพที่ 14 ประธานผู้ประกอบพิธีทำพิธีรับมอบให้กับศิษย์
(source: Rittibul 2020, 237)

- ประธานผู้ประกอบพิธีทำพิธีครอบเป็นพิธีแล้ว จึงเชิญศิษษะพระภรตฤษีมาสวมนั่งเป็นประธานดูการรำถวายมือของบรรดาศิษย์ (เพลงช้าเพลงเร็ว และเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ตามแต่ความเหมาะสมของศิษย์)

ภาพที่ 15 ประธานดูการรำถวายมือของบรรดาศิษย์

(source: Rittibul 2020, 238)

- ประธานผู้ประกอบพิธีเริ่มทำพิธีครอบให้กับศิษย์ต่อ จนครบตามจำนวนผู้เข้ารับการครอบ ถ้ามีศิษชะโชนมาให้ เบิกเนตรก็จะทำพิธีต่อเนื่องจากนี้ เป็นการจบพิธีครอบ
- ประธานผู้ประกอบพิธีเชิญศิษชะพระภคณีมาสวมถักไม้เท้ายื่นประกาศความสำเร็จในพิธีกรรมครั้งนี้ พร้อม อวยพรชัยให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธี จบแล้วรำเพลงหน้าพาทย์พราหมณ์ออก บนผ้าขาวที่ปูลาดร้าวออกจากมณฑลพิธี

ภาพที่ 16 ประธานผู้ประกอบพิธีประกาศความสำเร็จพร้อมอวยพรชัยให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธี

(source: Rittibul 2020, 239)

- ประธานผู้ประกอบพิธีเรียกเพลงหน้าพาทย์พระเจ้าลอยถาด
- ประธานผู้ประกอบพิธีนำรำโปรยข้าวตอกดอกไม้ แล้วกรวาร์ (เป็พาทย์บรรเลงเพลงโปรยข้าวตอก กรวาร์ และ เพลงเชิด) เป็นการสิ้นสุดพิธีกรรมไหว้ครูโซน-ละคร

ภาพที่ 17 ประธานผู้ประกอบพิธีนำรำโปรยข้าวตอกดอกไม้ แล้วกรวาร์
(source: Rittibul 2020, 239)

6. การสืบทอดผู้อ่านโองการพิธีไหว้ครู-ครอบครูโซน-ละคร

การสืบทอดผู้อ่านโองการพิธีไหว้ครู-ครอบครูโซนปรากฏหลักฐานการสืบทอดประเพณีที่เก่าแก่ที่สุด คือ สำเนาหมายรับสั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องไหว้ครูละครหลวง เมื่อปีชกาล ฉศก พุทธศักราช 2397

การประกอบพิธีไหว้ครูโซน-ละคร นอกจากขั้นตอนของพิธีกรรมที่มีความสำคัญแล้ว ผู้ประกอบพิธีก็มีความสำคัญยิ่งเช่นกัน ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโซน-ละคร และประกอบพิธีครอบให้แก่ศิษย์ได้นั้นจะต้องได้รับมอบกรรมสิทธิ์จากครูท่านเดิมสืบทอดกันมา ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูโซน-ละครที่ปรากฏในการสืบทอดสายพิธีหลวง ดังนี้ (Fine Arts Department 2010, 16)

ยุคที่ 1 (พ.ศ. 2397 ถึง พ.ศ. 2478)

- นายเกษ (พระราม) โขนข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นครูละครพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ในตำนานละครอิเหนาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราสารานุกรม กล่าวว่าเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูละครหลวงในรัชกาลที่ 4 ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานการรับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีและการรับมอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธี นอกจากมีเพียงตำราไหว้ครูฉบับของท่านที่ตกทอดมาถึงพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) แล้วมาถึงนายอาคม สายาคม ตามลำดับ

- นายนิ่ม (อิเหนา) เป็นตัวละครในกรมพิทักษ์เทเวศร์ แล้วได้เป็นครูละครพระองค์เจ้าสิงหนาทราชวงศ์ฤทธิ
ละครเจ้าพระยานรรัตน ปรากฏหลักฐานในตำนานละครอิเหนาว่าเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ละครหลวงใน
รัชกาลที่ 5 ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานการรับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธี และการรับมอบกรรมสิทธิ์ ให้สืบทอด
พิธีต่อไป

- พระยานัฏกานุกรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) น้องของเจ้าพระยาพรหมมาภิบาล (ทองใบ สุวรรณภารต) ถวายตัว
เป็นโขนหลวงในกรมมหรสพ สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2422 รับราชการเรื่อยมาจนได้รับพระราชทานสัญญา
บัตรเลื่อนชั้นเป็นพระยานัฏกานุกรักษ์ ตำแหน่งเจ้ากรมโขนหลวง ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2458 ปรากฏ
หลักฐานว่าเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูพิธีหลวงตลอดรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ไม่ปรากฏหลักฐานการรับมอบ
กรรมสิทธิ์ในการทำพิธีจากครุทำนใด แต่ทำนได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธีแก่หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ)

ยุคที่ 2 (พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2527)

ประกอบด้วยผู้ประกอบพิธี 3 ท่าน กล่าวได้ว่ายุคนี้เป็นยุคที่นาฏศิลป์โขน-ละครเปลี่ยนแปลงจากราชสำนัก
มาอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร

- หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2488-พ.ศ. 2504 เริ่มศึกษาวิชานาฏศิลป์ ณ
กรมโขน บ้านเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ เป็นศิษย์ของหม่อมเข้ม กุญชร และคุณหญิงเทศ นัฏกานุกรักษ์

พ.ศ. 2453 ได้รับราชการเป็นมหาดเล็กฝึกหัดโขนหลวง กรมมหรสพ หลังจากทีกรมโขนและกรมปี่พาทย์บ้าน
เจ้าพระยาเทเวศร์วังศรีวิวัฒน์ โอนข้าราชการมารวมอยู่ในกรมมหรสพ จึงได้เป็นศิษย์พระยานัฏกานุกรักษ์ (ทองดี
สุวรรณภารต) เจ้ากรมโขนหลวง

พ.ศ. 2488 โอนมาช่วยฟื้นฟูงานศิลปะทางโขน ละคร ดนตรี ให้กับกรมศิลปากร และได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการ
ทำพิธีจากพระยานัฏกานุกรักษ์ เริ่มเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูเป็นครั้งแรกให้แก่ศิลปินและนักเรียน
โรงเรียนนาฏศิลป์ของกรมศิลปากร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 15 พฤศจิกายน ณ โรงละครศิลปากร

ต่อมาหลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ท่านได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดผู้ประกอบพิธีไหว้ครูให้แก่

นายอร่าม อินทรนัญ บุตรชาย (แต่ไม่ได้ประกอบพิธีในพิธีหลวง)

นายอาคม สายาคม (เริ่มประกอบพิธี พ.ศ. 2505)

หม่อมราชวงศ์จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (ประกอบพิธีนอกราชการ)

- นายอาคม สายาคม เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2505-พ.ศ. 2525 เริ่มเรียนโขนที่บ้านเจ้าพระยาพรหม
พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวังในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นศิษย์พระยา
นัฏกานุกรักษ์ คุณหญิงเทศ นัฏกานุกรักษ์ และนางลิ้นจี่ จารุจรณ

พ.ศ. 2472 รับราชการแผนกโขนหลวง กรมพิณพาทย์และโขนหลวง กระทรวงวัง

พ.ศ. 2477 โอนจากแผนกโขนหลวง กระทรวงวัง มากรมศิลปากร ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชานาฏศิลป์โขน-ละคร และเป็นผู้แสดงด้วยในโอกาสต่าง ๆ

ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีจากหลวงวิลาศวงศา เริ่มเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครู เป็นครั้งแรก ให้แก่ศิลปินและนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ ของกรมศิลปากร เมื่อปลาย พ.ศ. 2505 ณ โรงเรียนนาฏศิลป์ ถึงอนิจกรรมใน พ.ศ. 2525 โดยยังมีได้มอบกรรมสิทธิ์ในการสืบทอดพิธีให้แก่ผู้ใด

3. ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ เป็นผู้ประกอบพิธีนอกราชการ ท่านเป็นผู้ได้รับมอบกรรมสิทธิ์จากหลวงวิลาศวงศา ซึ่งเป็นท่านเดียวที่ยังมีชีวิตอยู่ในขณะนั้น จึงได้รับการเชิญจากกรมศิลปากรให้เป็นผู้ประกอบพิธี ระหว่าง พ.ศ. 2525- พ.ศ. 2527

ยุคที่ 3 (พ.ศ. 2527 ถึงปัจจุบัน)

รุ่นที่ 1 เนื่องจากนายอาคม สายาคม ถึงอนิจกรรมโดยกะทันหันยังมีได้มอบกรรมสิทธิ์ให้แก่ศิษย์ท่านใด สายการประกอบพิธีไหว้ครูพิธีหลวงที่สืบมาจากพระยานาฏกานูรักษได้สิ้นสุดลง กรมศิลปากรจึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานวินิจฉัย เรื่อง การแต่งตั้งผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร และเรื่องขอพระราชทานครอบประธานผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ตลอดจนพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ต่อมาทรงตอบรับแล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธี เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พุทธศักราช 2527 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานครอบและแต่งตั้งประธานผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นใหม่ของการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร สายพิธีหลวง โดยมีผู้ที่ได้รับพระราชทานครอบ และแต่งตั้งให้เป็นผู้ประกอบพิธี จำนวน 5 คน คือ

- นายธีรยุทธ ยวงศรี เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2528- พ.ศ. 2540 ข้าราชการครูวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ (ถึงแก่กรรม) การศึกษาดุฉินาฏศิลป์ชั้นกลาง และประกาศนียบัตรครุพิเศษมัธยม ได้รับพระราชทานครอบเมื่อดำรงตำแหน่งอาจารย์ 2 ระดับ 5 วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ กรมศิลปากร ยังมีได้มอบกรรมสิทธิ์ในการสืบทอดพิธีให้กับผู้ใด

- นายธงไชย โภชยามย์ เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2528 - พ.ศ. 2542 นาฏศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร (ถึงแก่กรรม) การศึกษาดุฉินาฏศิลป์ชั้นสูง ได้รับพระราชทานครอบเมื่อดำรงตำแหน่งนาฏศิลป์ระดับ 6 กองการสังคีต กรมศิลปากร และได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธีแก่ นายเผด็จพัฒน์ พลับกระสังค์ เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2542

- นายทองสุข ทองหลิม เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2528 - พ.ศ. 2542 ข้าราชการครูวิทยาลัยนาฏศิลป์ (ถึงแก่กรรม) การศึกษาดุฉินาฏศิลป์ชั้นกลาง ได้รับพระราชทานครอบเมื่อดำรงตำแหน่งหัวหน้าธุรการ กองการสังคีต กรมศิลปากร ยังมีได้มอบกรรมสิทธิ์ในการสืบทอดพิธีให้กับผู้ใด

- นายอุดม อังศุธร เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2528 - พ.ศ. 2542 ข้าราชการครูวิทยาลัยนาฏศิลป์ (ถึงแก่กรรม) การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง และวุฒิสถาปัตยกรรมบัณฑิต ได้รับพระราชทานครอบเมื่อดำรงตำแหน่งอาจารย์ 2 ระดับ 5 วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร และได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธีแก่ นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง นายวีระชัย มีบ่อทรัพย์ และนายศุภชัย จันทร์สุวรรณ เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2542

- นายสมบัติ แก้วสุจริต เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2528 - ปัจจุบัน ผู้ตรวจราชการกระทรวงวัฒนธรรม (ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง ได้รับพระราชทานครอบเมื่อดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร และได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธีแก่ นายปกรณ์ พรพิสุทธิ์ นายรักชาติ ตุงคะบุรณะ และนายสมรัตน์ ทองแท้

รุ่นที่ 2 ได้รับการพิจารณาคุณสมบัติตามแบบแผนกฎเกณฑ์ของผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูโขน-ละคร ตามแนวทางพิธีหลวง โดยมีผู้ที่ได้รับการพิจารณาแต่งตั้งให้เป็นผู้ประกอบพิธี จำนวน 4 คน คือ

- นายเผด็จพัฒน์ พลั๊กระสงค์ เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2543 - 2562 นาฏศิลป์ป็น สำนักการสังคีต (ถึงแก่กรรม) การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง และวุฒิสถาปัตยกรรมบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีเมื่อดำรงตำแหน่งนาฏศิลป์ป็น ระดับ 7 สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ได้มอบกรรมสิทธิ์ให้สืบทอดพิธีแก่ นายธงชัย สงบจิตร โดยสืบทอดในรูปแบบพิธีทางนอก ไม่ใช่พิธีหลวง (Soontranon 2021, Interview)

- นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2543 - ปัจจุบัน (ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง วุฒิสถาปัตยกรรมบัณฑิต และวุฒิสถาปัตยกรรมมหาบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีเมื่อดำรงตำแหน่งอาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

- นายวีระชัย มีบ่อทรัพย์ เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2543 - ปัจจุบัน (ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง และวุฒิสถาปัตยกรรมบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีเมื่อดำรงตำแหน่งอาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

- นายศุภชัย จันทร์สุวรรณ “ศิลปินแห่งชาติ” เป็นผู้ประกอบพิธีตั้งแต่ พ.ศ. 2543 - ปัจจุบัน (ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม การศึกษานาฏศิลป์ชั้นสูง วุฒิสถาปัตยกรรมบัณฑิต วุฒิสถาปัตยกรรมมหาบัณฑิต และวุฒิสถาปัตยกรรมดุริยางค์บัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีเมื่อดำรงตำแหน่งอาจารย์ 2 ระดับ 7 วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ได้รับการแต่งตั้งเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ. 2548 และดำรงตำแหน่งทางวิชาการเป็นรองศาสตราจารย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

รุ่นที่ 3 ได้รับการพิจารณาคุณสมบัติตามแบบแผนกฎเกณฑ์ของผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูโขน-ละคร ตามแนวทางพิธีหลวง โดยมีผู้ที่ได้รับการพิจารณาแต่งตั้งให้เป็นผู้ประกอบพิธี จำนวน 3 คน คือ (Traiphong 2021, Interview)

- นายปกรณ์ พรพิสุทธิ์ อดีตผู้อำนวยการสำนักการสังคีต ปัจจุบันเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร การศึกษาวุฒินาฏศิลป์ขั้นต้น และวุฒิปริญญาศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีจากนายสมบัติ แก้วสุจริต เมื่อดำรงตำแหน่งนาฏศิลป์อาวุโส สำนักการสังคีต กรมศิลปากร
- นายรัชชาติ ตุงคะบุรณะ (ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ การศึกษาวุฒินาฏศิลป์ขั้นสูง และวุฒิปริญญาศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีจากนายสมบัติ แก้วสุจริต เมื่อดำรงตำแหน่งครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- นายสมรัตน์ ทองแท้ นาฏศิลป์อาวุโส สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม วุฒิปริญญาศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) วุฒิปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ในการทำพิธีจากนายสมบัติ แก้วสุจริต เมื่อดำรงตำแหน่งนักวิชาการละครและดนตรีชำนาญการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

7. คุณสมบัติผู้อ่านโองการพิธีไหว้ครู-ครอบครูโขน-ละคร

- เป็นศิลปินชาย ที่มีคุณสมบัติ และวัยวุฒิที่เหมาะสม
- ได้รับการมอบกรรมสิทธิ์ ให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบครู จากผู้ประกอบพิธีฯ ท่านเดิมหรือได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เป็นผู้ประกอบพิธีและครอบจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในกรณีที่ขาดการสืบทอดผู้ประกอบพิธีหลวง
- เป็นศิลปินฝ่ายพระที่มีฝีมือ มีชื่อเสียง มีศิษย์ยกย่องนับถือ และเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป และครูอาจารย์
- ได้ผ่านการบวชเรียนในบวรพระพุทธศาสนามาแล้ว
- เป็นผู้ที่อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม

เมื่อผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบครูนาฏศิลป์ ผ่านการคัดเลือกมาแล้วต้องเตรียมตัวเข้าสู่พิธีการรับมอบ ดังนี้

- ต้องประพฤติปฏิบัติตนเองให้รักษาศีล 5 อย่างน้อย 3 วัน ก่อนรับมอบ และหลังรับมอบแล้วอีก 3 วัน
- ต้องนุ่งขาวห่มขาวตลอดพิธี

- ต้องเข้ารับฟังและรับศีล 5 ในพิธีสวดมนต์เย็นก่อนเริ่มพิธีไหว้ครู
- ต้องทำบุญตามพิธีทางศาสนาในตอนเช้าของวันเริ่มพิธีไหว้ครู และเข้าสู่พิธีไหว้ครูตลอดจนจบพิธี
- ผู้ที่ได้รับมอบให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบครุณาฏศิลป์ จะต้องได้รับมอบจากประธานผู้ประกอบพิธี โดยนำขันกำนลเข้ามามอบให้กับครูผู้เป็นประธาน ครู หรือ ประธานจะรับขันไว้ แล้วเริ่มพิธีครอบครุ โดยนำศีระษะพระฤษีมาครอบ ต่อด้วยศีระษะพระพิราพและเทริดโนรา จากนั้นพรมน้ำมนตร์ เจิมหน้า คล้องสายสิญจน์ และตัดไปไม้มงคล พิธีสุดท้าย คือ การมอบเครื่องโรง (อาวุธต่าง ๆ) และคัมภีร์ ที่จะต้องนำไปอ่านโองการไหว้ครูให้แก่ผู้รับมอบ แล้วให้คลานออกไป จึงถือว่าผู้รับมอบได้รับมอบจากประธานพิธีอย่างถูกต้องเสร็จสมบูรณ์แล้ว

8. การกำหนดเวลา สถานที่ และการเตรียมการไหว้ครู-ครอบครุโยน-ละคร

8.1 การกำหนดเวลาการไหว้ครู-ครอบครุโยน-ละคร

มักเริ่มทำพิธีในเดือน 6 ถึง เดือน 9 หรือ เดือน 10 เป็นอย่างช้า วันที่กำหนดเป็นวันพฤหัสบดีข้างขึ้น ตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำ ไปจนถึง ขึ้น 15 ค่ำ วันที่สามารถทำพิธีไหว้ครู-ครอบครุณาฏศิลป์ได้อีก 1 วัน คือ วันอาทิตย์ ข้างขึ้น ปัจจุบัน การไหว้ครู-ครอบครุณาฏศิลป์บางครั้งกำหนดแต่วัน มิได้ถือเอาข้างขึ้นหรือข้างแรม เพราะถือเอาฤกษ์สะดวกบ้าง ความพร้อมเพรียงของทุกฝ่ายบ้าง แต่ก็ได้เห็นวันในการจัดงานไปจาก 2 วัน คือ วันพฤหัสบดีกับวันอาทิตย์

8.2 สถานที่ในการทำพิธีไหว้ครู - ครอบครุโยน - ละคร

การคัดเลือกและจัดเตรียมสถานที่ต้องเป็นสถานที่ที่สะอาด โอบอ้อมขนาดใหญ่ มีอากาศถ่ายเทได้สะดวก และบรรจุกคนได้เป็นจำนวนมาก เช่น ห้องประชุม โรงละคร โรงยิม

8.3 การเตรียมการไหว้ครู - ครอบครุโยน - ละคร

- การจัดสถานที่ ต้องดูสถานที่ที่จะตั้งศีระษะเทพเจ้า และศีระษะครุหวัโยนต่าง ๆ ต้องดูทิศทางให้หันหน้าไปทางทิศเหนือ หรือทิศตะวันออกจึงจะดี
- การสร้างปะรำพิธี ต้องกำหนดดูว่าศีระษะที่นำมาเข้าพิธีมีจำนวนมากน้อยเพียงใด เครื่องสังเวยจัดไว้มากน้อยเพียงใด ถ้าเป็นเครื่องคู่ก็ต้องจัดที่วางใหญ่ให้เพียงพอถ้าเป็นเป็นเครื่องเดี่ยว ก็จัดให้เล็กลงพอสมควรและให้พอดีอย่างเหมาะสม
- การจัดตั้งศีระษะเทพเจ้า และศีระษะครุหวัโยนต่าง ๆ ต้องทำระดับชั้นวางให้ต่างกันตามยศศักดิ์ อย่างน้อยปะรำพิธีไม่ควรต่ำกว่า 3 ชั้น

- เมื่อจัดตั้งปะรำพิธีเรียบร้อยแล้ว ต้องปูผ้าสีขาวขลิบแดงยาวตามผ้า หรือเป็นผ้าสีขาวล้วนก็ได้ (ต้องเป็นผ้าที่สะอาด)
- ให้อัญเชิญศิระเทพเจ้าชั้นสูงขึ้นก่อน (พระอิศวร) ไว้ตรงกลาง แล้ววางเรียงลำดับลงมาจนสุดท้าย
- นำดอกไม้ประดับวาง พวงมาลัยคล้องศิระ พระदानจอนหุขาว นางदानจอนหุซ้าย ห้อยผ้าแดงหรือชมพูที่จอนหุขวาหรือซ้ายก็ได้
- จัดวางรูปของครูอาจารย์ที่เสียชีวิตไปแล้วให้เหมาะสม
- จัดวางเครื่องประกอบ เช่น หนั่งใหญ่ อาวุธ กระบี่กระบอง หุ่นกระบอง ให้ดูเหมาะสม
- จัดเครื่องสังเวทที่เตรียมไว้มาวางทางขวาหันหน้าออก ฝ่ายมนุษย์ วานร เป็นเครื่องสังเวทของสุกทางซ้าย หันหน้าออกฝ่ายอสูร, ยักษ์ เป็นเครื่องสังเวทของดิบตรงกลางเป็นเครื่องสังเวทกระยาบวชและผลไม้
- ตรงกลางด้านหน้าล่าง เชิงเทียน 3 เล่ม ตรงกลางเป็นเทียนชัย ขวาหันหน้าออกเป็นเทียนทอง ซ้ายหันหน้าออกเป็นเทียนเงิน ถัดออกมาเป็นกระถางรูปใหญ่ตรงกลางต่อมาเป็นหมอนกราบปูผ้าสีขาว 1 เมตร วางคัมภีร์บนที่กราบ ด้านซ้ายหันหน้าออกวางบาตรน้ำมนตร์ แป้งกระแจะ และขันก้านลครู ด้านขวาหันหน้าออกวางพานเทวรูปลูกสร้งน้ำ พานใส่มงคล สังข์ พานสายสิญจน์คล้องศิระ และเหรียญมงคล
- เตียงทอง หรือเตียงแดง ยาวเมตรครึ่ง หรือ 2 เมตร ปูผ้าขาวให้ประธานในพิธีนั่ง
- ผ้าขาวปูทางเดิน 3 - 4 เมตร ปูตรงกลาง ต่อจากเตียงยาวออกมาสำหรับผู้ประกอบพิธีรำเพลงหน้าพาทย์เข้าสู่พิธี

9. การจัดตั้งวางศิระ เครื่องสังเวท และเครื่องพิธีในพิธีไหว้ครู - ครอบครูโขน - ละคร

9.1 การจัดตั้งวางศิระเทพเจ้า และศิระครุหวัโขนในพิธีไหว้ครู - ครอบครูโขน - ละคร

พิธีไหว้ครู-ครอบครูนาฏศิลป์โขน-ละคร นั้น จะมีการจัดตั้งศิระครุ หรือ ศิระโขนเทพเจ้า แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 การจัดตั้งศิระเทพเจ้าเพียง 9 ศิระ หรือ 10 ศิระ ดังนี้

ภาพที่ 18 ตำแหน่งและการจัดวางศีรษะเทพเจ้า และศีรษะครูหัวโขนในพิธีไหว้ครู-ครอบครูนาฏศิลป์โขน - ละคร
(source: Rittibul 2020, 111)

1. พระอิศวร

2. พระนารายณ์

3. พระพรหม

4. พระปรคนธรรพ

5. พระปัญจสิงขร

6. พระพิฆเนศ

7. พระวิษณุกรรม

8. พระครุฑษี

9. พระครุฑพาราพ

10. เทร็ดโนรา

ภาพที่ 19 ศีรษะเทพเจ้า และศีรษะครูหัวโขนในพิธีไหว้ครู - ครอบครูนาฏศิลป์โขน - ละคร
(source: Rittibul 2020, 247-252)

ส่วนศีรชะที่ 10 คือ พระวิษณุกรรม ถ้ามีก็สามารถนำมาตั้งบูชาในประรำพิธีได้แต่ทั้ง 9 ศีรชะ ที่กล่าวมาข้างต้น จะขาดไม่ได้จะถือว่าไม่สมบูรณ์ของพิธีไหว้ครู-ครอบครุณาฏศิลป์โขน-ละคร

ประเภทที่ 2 การจัดตั้งศีรชะเทพเจ้านอกจาก 9-10 ศีรชะที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีการจัดตั้งศีรชะโขนที่มีการแยก ฝ่ายอสูร ฝ่ายพระ และเทวดานพเคราะห์ ตลอดจนศีรชะครูเงาะ หน้าพรานบุญ ช้างเอราวัณ และศีรชะพระอินทร์ ศีรชะนรสิงห์ ศีรชะวราหะ (หมู) และศีรชะเบ็ดเตล็ดของการแสดงต่าง ๆ และถ้าสถานที่อำนวยในการจัดพิธีได้ ขนาดใหญ่ อาจจะมีการจัดวางหนังใหญ่ อาวุธ กระบี่กระบอง หุ่นกระบอก ให้แลดูสวยงาม และเหมาะสม

9.2 การจัดตั้งเครื่องสังเวยในพิธีไหว้ครู-ครอบครุโขน-ละคร

เครื่องสังเวย คือ อาหารคาวหวาน มีทั้งสุกและดิบ พร้อมผลไม้มาชนิดวางจัดใส่พาน เครื่องกระยาหาร และ อ้อย ซึ่งการจัดเครื่องสังเวยนั้นสามารถแบ่งออกเป็นเครื่องเดี่ยว หรือ เครื่องคู่ และสามารถเพิ่มบายศรี 5-7 ชั้น (บายศรีต้น) วางด้านหน้าข้างมุมของประรำพิธี ดอกไม้บายศรี พรหมมาลี วางตรงกลาง บายศรีที่กล่าวมานี้ อาจจะมีหรือไม่มีก็ได้ แต่ที่ขาดไม่ได้คือ บายศรีปากชาม เครื่องสังเวยที่จัดตั้งในประรำพิธีโดยประกอบด้วย

เครื่องสังเวยสุก สำหรับฝ่ายมนุษย์ วานร

1. หัวหมูสุก พร้อมขา 4 ขา หาง 1 หาง ลิ้น วางอยู่บนพานเดียวกัน	11. กล้วยน้ำ หรือ กล้วยน้ำว่าห่าม ๆ
2. เป็ดพะโล้สุก 1 ตัว พร้อมเครื่องในเป็ด 1 ชุด	12. เหล้าขาว หรือ เหล้าโรง
3. ไก่ต้ม 1 ตัว พร้อมเครื่องในไก่ 1 ชุด	13. น้ำชา กาแฟ
4. ปลาช่อนแปะชะ 1 ตัว	14. หมาก พลุ บุหรี่
5. ปูทะเล หรือ ปูม้า นึ่งสุกแล้ว อย่างน้อย 3 ตัว	15. ทองหยิบ ทองหยอด เม็ดขนุน ฝอยทอง
6. กุ้งใหญ่ หรือ กุ้งเล็ก นึ่งสุกแล้ว ½ - 1 กิโลกรัม	16. ขนมเล็บมือนาง ขนมถ้วยฟู ขนมชั้น ขนมหม้อแกง
7. ไช้ต้ม จะใช้ไข่เป็ดหรือไข่ไก่ก็ได้ 1 จาน 9 ฟอง	17. ขนมต้มแดง ต้มขาว ขนมหุซ้าง
8. บายศรีปากชาม	18. เผือกสุก มันสำปะหลังสุก
9. พานผลไม้ มีผลไม้ 5-9 ชนิด วางรวมกันในพาน	19. ขนุนผ่าซีกและทุเรียนผ่าซีก
10. มะพร้าวอ่อน	

เครื่องสังเวยดิบ สำหรับฝ่ายอสูร และยักษ์ต่างเมือง จัด 19 อย่างเหมือนกับของสุก แต่จำพวกของคาวเป็นดิบทั้งหมด เผือกดิบ มันสำปะหลังดิบ

เครื่องสังเวทเพเจ้า (ที่กลาง) ไม่มีของควา ไม่มีเหล่า จัดเป็นเครื่องกระยาบวช ขนมปัง นม เนย ถั่ว งา โรติ มะตะบะ ข้าวหมกไก่ แกงบวชฟักทอง ขนมต้มแดง ต้มขาว อ้อยแดงเป็นท่อน 5-9 ท่อน หมาก พลุ บุหรี่ น้ำชา กาแฟ ขนมหวาน และผลไม้ 5-9 ชนิด วางรวมกันในพาน บายศรีปากชาม มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว่า

การจัดวางเครื่องสังเวททั้งดิบและสุก จะจัดวางเหมือนกัน เริ่มจากของควาก่อน โดยให้ของควาอยู่ด้านในสุดเป็น แถวหลัง การจัดอาจจัดได้ตามรูปแบบของเวที่ จะเป็นตามแนวยาว หรือแนวขวางของเวที่ แต่ของควาจะต้องอยู่ ด้านหลังหรือด้านใน หัวหมูจะต้องอยู่ด้านขอบของเวที่ แล้วจัดวางเข้ามาด้านในหรือด้านหน้า ตามลักษณะของเวที่

การจัดวางเครื่องสังเวทตามยาวของเวที่นี้ ทั้งฝ่ายมนุษย์ วานร ฝ่ายอสูร และยักษ์ต่างเมือง จัดวางเหมือนกันทั้ง สองข้าง และมีพานดอกไม้ หรือ แจกันดอกไม้วางตามช่องว่าง จัดให้ดูสวยงามตามความเหมาะสมอย่างมีระเบียบ

9.3 การจัดตั้งเครื่องพิธีในพิธีไหว้ครู-ครอบครูโขน-ละคร

เครื่องประกอบพิธี คือ สิ่งที่อยู่ตรงหน้าของผู้ประกอบพิธี จัดวางเครื่องบูชาตรงหน้าต่อจากเครื่องสังเวทเพเจ้า ประกอบไปด้วย

1. เทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน วางเป็นจุด
2. กระจกรูปใหญ่ ต้องใช้ใบใหญ่ เพราะต้องจุดธูปปักหลายดอกวางอยู่ตรงกลาง ระหว่างเทียนทองกับเทียนเงิน
3. ด้านซ้ายมือของประธานผู้ประกอบพิธี จัดวางพานเทวรูปสำหรับสร่งน้ำ พานวางเครื่องมงคล พานวางเหรียญ และสายสิญจน์ ด้านขวาเป็นบาตรน้ำมนตร์ แป้งกระแจ และวางขันกำนลครู ตรงกลางเป็นที่กราบ และวาง คัมภีร์
 - 3.1 พานเทวรูปสำหรับสร่งน้ำ
 - 3.2 พานวางเครื่องมงคล เสวียนมงคล หอยสังข์ สร้อยประจำ
 - 3.3 พานวางเหรียญแจก และด้ายสายสิญจน์ คล้องศีรษะผู้เข้ารับการครอบ
 - 3.4 ขันกำนลครู
 - 3.5 บาตรน้ำมนตร์
 - 3.6 แป้งกระแจ
 - 3.7 ที่กราบ หมอนกราบ มีคัมภีร์วางอยู่
4. พานไม้มงคลท้าว ผู้เข้ารับการครอบ
5. พานข้าวตอกดอกไม้จัดวางไว้ 2 ข้าง สำหรับโปรยก่อนจบพิธี

References

- Boonyachai, P. “*Kān Ram Khōng Phū Prakōp Phithī Nai Phithī Wai Khrū Khōn - Lakhōn*. [Master of Ceremony’s Dances in the Rite of Paying Homage to Teachers of Khon and Lakon].” Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 1997.
- Diskasem, W. “*Khati Khwām Chūa Nai Phra Tamrā Wai Khrū Khōn Lakhōn Chabap Khun Khrū Thōng Suk Thōng Lim*. [The Beliefs Found on Mr.Thongsook Thonglim’s the Khone and Lakon Textbooks of Wai-Kru].” Master’s Thesis, Rajabhut Institute Dhonburi, 2003.
- Fine Arts Department. *Phithī Wai Khrū Læ Phithī SūPthōT Phū Prakōp Phithī Wai Khrū Khōn - Lakhōn Khrūt Na Trī Læ Khrū ChāNg KhōNg Krom Sinlapākōn*. [Wai Khru Wai Khru Ceremony and Succession Ceremony for Wai Khru Khon Ceremony - Drama, Music Teacher and Artist of the Fine Arts Department]. Bangkok: Rungsilp, 2010.
- Rittibul, P. *Khōn Witthayā : Sāt Sin Thin Sayām*. [Khonology: Arts of Siam]. 2nd ed. Bangkok: Triple Education, 2020.
- Soontranon, C. *Khōn ‘atchariya Nāttakam Sayām*. [Khon: The Siamese wisdom in dramatic works]. Bangkok: Amarin, 2013.
- _____. *Pakinnaka Sān Khōn*. [Knowledge about Khon]. Bangkok: Fine Arts Department, 2017.
- _____. Interview by Boontonglek, M. Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi, April 27, 2021.
- Traiphong, K. Interview by Boontonglek, M. Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi, April 27, 2021.
- Yupho, D. *Phithī Wai Khrū Læ Khrōp Khōn Lakhōn Nai Sinlapa Lakhōnram Rū Khūmī Nāt Sinlapa Thai*. [Wai Khru Ceremony and Khon Theatrical Family in the arts, dramas, dance, or the Thai dance manual]. Bangkok: Siwaporn, 1973.